

«Una gran cosa»

– Moderata Fonte og renessansens protofeminisme

Unn Falkeid

Universitetet i Oslo

Unn Falkeid er professor i idéhistorie ved Universitetet i Oslo. Hun har utgitt bøker og en rekke vitenskapelige artikler om temaer fra tidligmoderne europeisk kunnskapshistorie. Blant hennes senere publikasjoner er monografien *The Avignon Papacy Contested. An Intellectual History from Dante to Catherine of Siena* (Harvard University Press, 2017), og de to antologiene *The Cambridge Companion to Petrarch* (Cambridge University Press, 2015) og *Rethinking Gaspara Stampa in the Canon of Renaissance Poetry* (Ashgate, 2015). Falkeid er for tiden prosjektleder for det internasjonale forskningsprosjektet *The Legacy of Birgitta of Sweden. Women, Politics, and Reform in Renaissance Italy*, finansiert av Norges forskningsråd (2018–2021).

unn.falkeid@ifikk.uio.no

SAMMENDRAG

I den italienske renessansen får vi et kraftig oppsving av skrivende og publiserende kvinner – og med dem, et stadig større fokus på kvinners tilgang til kunnskapsinstitusjoner som universiteter, akademier, trykkerier og litterære salonger. En viktig tekst er Moderata Fontes dialog *Il merito delle donne* (*Kvinnens verd*, 1600), som består av en fiktiv samtale mellom syv kvinner i Venezia. I løpet av samtalen utforsker og drøfter de en rekke sider ved kvinners liv. Det virkelig nye med Fonte er imidlertid det store samfunnsengasjementet hennes. Fontes sosiale blikk er spesifikt, og griper direkte inn i den venetianske hverdagen hun levde i. Samtidig oppfordrer hun til handling.

Artikkelen er en undersøkelse av hvordan Fonte fremmer sine synspunkter og samtidig iverksetter noen retoriske strategier for å overbevise sine lesere om kvinners naturlige intellektuelle evner. Fontes spørsmål er ikke om kvinner er likeverdige menn – altså om de er like tapre, edle, smarte eller verdifulle – men hvordan menn i alle dager kan ha tilranet seg en slik makt som de har over kvinner. Hvordan besvarer hun så dette spørsmålet? Påstanden er at i Fontes forklaring ligger kimen til en ny type feminisme som kom til å bli avgjørende for senere århundres kvinnekamp i Europa.

ABSTRACT

The Italian Renaissance testified a surge of female writers, and with these an increasing focus on women's access to knowledge institutions such as universities, academies, presses, and literary salons. An important text in this occasion is Moderata Fonte's dialogue *Il mer-*

ito delle donne (*The Worth of Women*, 1600), which consists of a fictive dialogue between seven Venetian women. During their conversation they explore and discuss different aspects of women's life and experiences. The true novelty with Fonte's dialogue, however, is the author's deep social engagement. Her critique is specific encompassing the ordinary life in Venice, while at the same time calling to action.

This article investigates how Fonte presents her viewpoints employing some rhetorical strategies in order to convince the readers about women's natural intellectual capacities. Fonte's question is not whether women are equal with men – that is, whether they are as brave, noble, smart or worthy as men – but indeed how men can have appropriate such power over women as they have. How does she answer this? The claim is that in Fonte's explanation we find the seed to a new type of feminism that came to be decisive for women's struggle in the centuries to come.

Nøkkelord:

Moderata Fonte, kvinnelige forfattere, renessansen, querelle des femmes

«Det virkelig alvorlige er», sa Cornelia så, «at menn retter på oss selv når vi åpenbart gjør noe godt. Er det ikke mulig bare å fordrive disse mennene fra livene våre, og unngå deres anklager og hån én gang for alle? Kan vi ikke leve uten dem? Skulle ikke vi greie å tjene til livets opphold og styre våre egne forretninger uten deres hjelp? Kom igjen, la oss nå våkne og kreve vår frihet tilbake, og den ære og verdighet som de har berøvet oss i så lang tid!»¹

Det er ikke ordene til en suffragette fra forrige århundre vi leser, om enn Cornelias utbrudd klinger overraskende moderne i ørene våre. Nei, sitatet er hentet fra en dialog som ble publisert allerede i år 1600, under tittelen *Il merito delle donne* (*Kvinnens verd*). Forfatteren er Moderata Fonte (1555–1592), som med største selvfølge burde høre hjemme i vår filosofiske eller idéhistoriske kanon.

Fonte var langt fra den eneste intellektuelle kvinnen i renessansen. En rekke kvinner skrev og publiserte sine tekster på 1400- og 1500-tallet, særlig i Italia, og mange av dem, inkludert Fonte, opplever en voldsom fornyet interesse i dag. Vi har viktige humanister som Isotta Nogarola (1418–1466), Laura Cereta (1469–1499) og Cassandra Fedele (1465–1558) som var vel skolerte i klassisk litteratur, filosofi og vitenskap, som leste gresk og latin, og som publiserte en rekke taler og traktater, brev og dialoger.² Vi har Vittoria Colonna (1490–1547), som var den første kvinnelige poeten som fikk trykket sine dikt i en egen

1. Moderata Fonte, *Il merito delle donne* (1600). De italienske sitatene er hentet fra den tekstkritiske utgaven redigert av Adriana Chemello (1988) og finnes digitalt i en Liber Liber utgave: <https://www.liberliber.it/online/autori/autori-m/moderata-fonte-alias-modesta-pozzo-de-zorzi/il-merito-delle-donne/> De norske oversettelsene i denne artikkelen er mine. *Il merito delle donne* er også oversatt til engelsk: Moderata Fonte, *The Worth of Women*, edited and translated by Virginia Cox (University of Chicago Press, 1997). Jeg siterer den italienske originalteksten og henviser til den engelske oversettelsen: «Egli è una gran cosa - disse allora Cornelia - che infin nel far bene gli uomini ci vogliono dar l'emenda. E possibile che non si potrebbe un tratto metterli un poco da banda con tutti i loro scherni e foie che si fanno di noi, sì che non ci dessero più noia? Non potremmo noi star senza loro? Procacciarsi el viver e negoziar da per noi senza il loro aiuto? Deh, di grazia, svegliamoci un giorno e ricuperamo la nostra libertà, con l'onor e dignità che tanto tempo ci tengono usurpate.» Engelsk oversettelse s. 273.

samlet utgave (*Rime*, 1538).³ Boken ble en bestselger og kom i en rekke nye utgaver bare i løpet av Colonnas livstid. Vi har nyplatonikeren Tullia d'Aragona (1510–1556) som utfordret Marsilius Ficino og det florentinske akademiets misogyne holdninger, og d'Aragonas samtidige, poeten og musikeren Gaspara Stampa (1523–1554), som på elegant vis latterliggjorde den dominerende og temmelig kvinnefiendtlige petrarkismen.⁴

På 1500-tallet publiserte faktisk over 200 italienske kvinner sine arbeider, noe som langt overskrider et hvilket som helst annet land i Europa i samme periode.⁵ Ja, ironisk nok skulle ikke dette antallet overgåes før langt opp i moderne tid. Noe som også er viktig å understreke, er at kvinnene i den italienske renessansen publiserte i omtrent alle de dominerende litterære sjangre – brev, dialoger, taler, poesi og epos. Tekstene deres opptar naturligvis en rekke ulike emner og problemstillinger, både av sekulær og religiøs art. Likevel er det ett tema som er gjennomgående og som disse forfatterne stadig vender tilbake til, og det er kvinners medfødte intellektuelle evner. Som den unge Laura Cereta skrev allerede på slutten av 1400-tallet i et brev til en av sine kritikere, Bibulus Sempronius:

Mine ører er trette av anklagene dine. [...] Du synes å tro at verden knapt har sett en så lærd kvinne [som meg]. Du tar feil på samtlige punkter, Sempronius. Du har forvillet deg bort fra sannhetens vei og spredd løgner. Tilsynelatende beundrer du meg som et slags kvinnelig vidunderbarn, men det lurer et sukret svik under din smiger. Du ligger konstant i bakhold for å fange mitt elskverdige kjønn, og overrumplet av ditt hat forsøker du så å trampe på meg med føttene dine og trykke meg ned til jorda.⁶

Ceretas poeng er enkelt: Hun er ikke enestående, og slett ikke noe vidunderbarn. Forutsetning for slike feiringer er, som hun påpeker, en dyp misogyni, som innebærer at kvinner flest er dumme og uvitende. Få skulle vel vite dette bedre enn Cereta selv. Hun jobbet hardt for sine omfattende kunnskaper, og foretok samtidig en betydelig klassereise. Hun var langt fra så bemidlet som den første generasjonen av kvinnelige humanister, om enn hun tilhørte borgerskapet, og hun studerte om nettene, utslitt og i dårlig lys, etter endt arbeidsdag og

2. Se Isotta Nogarola, *Complete writings: letterbook, dialogue on Adam and Eve, orations*, edited and translated by Margaret L. King and Diana Robin (Chicago: University of Chicago Press, 2004); Laura Cereta, *Collected Letters of a Renaissance Feminist*, transcribed, translated, and edited by Diana Robin (University of Chicago Press, 1997); *Cassandra Fedele: Letters and Orations*, edited and translated by Diana Robin (University of Chicago Press, 2000). Se også Carmel McCallum-Barry, «Learned women of the Renaissance and Early Modern period: the relevance of their scholarship», i Rosie Wyles og Edith Hall (eds.), *Women Classical Scholars: Unsealing the Fountain from the Renaissance to Jacqueline de Romilly* (Oxford University Press, 2016).
3. Se Abigail Brundin, Tatiana Crivelli og Maria Serena Sapegno (red.), *A Companion to Vittoria Colonna* (Brill, 2016).
4. Se Tullia D'Aragona, *Dialogue on the Infinity of Love*, translated by Rinaldina Russell and Bruce Merry (Chicago: University of Chicago Press, 1997); Unn Falkeid og Aileen A. Feng (red.), *Rethinking Gaspara Stampa in the Canon of Renaissance Poetry* (Ashgate/Routledge, 2015)
5. Diana Robin, *Publishing Women: Salons, the Presses, and the Counter-Reformation in Sixteenth-Century Italy* (University of Chicago Press, 2007), s. xviii.
6. Sitatet er hentet fra Margareth L. King og Albert Rabil, *Her Immaculate Hand: Selected Works by and about the Women Humanists of Quattrocento Italy* (Binghamton, N.Y.: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1983), s. 81-84: «Mye ears are wearied by your carping. You brashly and publicly not merely wonder but indeed lament that I am said to possess as fine a mind as nature ever bestowed upon the most learned man. You seem to think that so learned a woman has scarcely before been seen in the world. You are wrong on both counts, Sempronius, and have dearly strayed from the path of truth and disseminate falsehood... You pretend to admire me as a female prodigy, but there lurks sugared deceit in your adulation. You wait perpetually in ambush to entrap my lovely sex, and overcome by your hatred seek to trample me underfoot and dash me to the earth.»

familieforpliktelse. Cereta sloss for kvinners rett til utdanning og respekten for kvinners intellektuelle ferdigheter. Ja, allerede noen få år etter at humanisten Poggio Bracciolini lanserte ideen om *res publica literaria*, det vil si det finurlige, uoffisielle nettverket av lærde menn som i flere århundrer kom til å holde kontakt og fremme hverandres interesser på tvers av by- og landegrensene, foreslo Cereta, på polemisk vis, et tilsvarende kvinnettverk – *res publica mulieribus*. Ideen var åpenbar at sammen ville kvinner stå sterkere.

Hundre år skiller Laura Cereta og Moderata Fonte, og mellom dem får vi altså et kraftig oppsving av skrivende og publiserende kvinner – og med dem, et stadig større fokus på kvinners tilgang til mer eller mindre organiserte kunnskapsinstitusjoner, som universiteter, akademier, trykkerier og salonger. Det virkelig nye med Moderata Fonte er imidlertid hennes store samfunnsengasjement. Fontes sosiale blikk er spesifikt og griper direkte inn i den venetianske hverdagen hun levde i. Samtidig plukker hun opp hansken fra Cereta og oppfordrer til handling. Etter to dagers intense diskusjoner – ikke bare om kvinners likeverd, men om deres forrang – avbryter, som vi har sett, Cornelia utålmodig kvinnenes samtale i *Il merito delle donne*: «Kom igjen, la oss nå våkne og kreve vår frihet tilbake, og den ære og verdighet som de har berøvet oss i så lang tid!» Ifølge sitatet er friheten i utgangspunktet allerede skjenket kvinner, noe som understrekes av verbet *ricuperare*: la oss gjenvinne eller kreve vår frihet tilbake. Cornelia synes å mene at kvinnene nå har snakket nok. Samtalene går mot slutt, og det er handling som gjenstår.

Jeg vil i det følgende gå Fontes dialog etter i sømmene og undersøke hvordan hun på den ene siden fremmer sine synspunkter, og på den andre, selv iverksetter noen retoriske strategier for å overbevise sine lesere om kvinners naturlige intellektuelle ballast. Fontes spørsmål er ikke om kvinner er likeverdige menn – altså om de er like tapre, edle, smarte eller verdifulle – men hvordan menn i alle dager kan ha tilranet seg en slik makt som de har over kvinner. Hvordan besvarer hun så dette spørsmålet? I Fontes forklaring, vil jeg påstå, ligger kimen til en ny type feminisme som kom til å bli avgjørende for senere århundres kvinnekamp i Europa.

KILDEN I VENEZIA

La meg først si noe om Moderata Fonte, eller Modesta Pozzo, som var hennes virkelige navn. Mesteparten av det vi vet om livet hennes, stammer fra en kort biografi som Giovanni Niccolò Doglioni, en inngiftet slektning, skrev da han posthumt publiserte Fontes *Il merito delle donne*.⁷ Doglionis kortfattede tekst gjengir den unge Moderata Fontes liv. Hun ble født inn en respektabel familie i Venezia, men ble foreldreløs allerede som lite barn da både moren og faren døde av et utbrudd av pesten. Hun ble sendt til et nonnekloster, men vendte som niåring tilbake til sin mormor Cecilia da Mazzi, og hennes andre ekte-mann Prospero Saraceni. Her greide hun å skrape sammen en utdanning som delvis var påbegynt i klosteret. Av Prospero lærte hun latin, og fortellingen sier at om ettermiddagene, da broren endelig kom hjem fra skolen, sto den unge Fonte trippende på dørterskelen og plaget ham med sine spørsmål for å lære alt det han i løpet av dagen var blitt undervist

7. Biografien ble publisert sammen med Fontes dialog. Se «Life of Signora Modesta Pozzo de' Zorzi, known as Moderata Fonte, composed by Giovanni Niccolò Doglioni, in the year 1593», i Fonte, *The Worth of Women*, s. 31–40.

i. I tillegg eksellerte Fonte i en rekke kunstneriske ferdigheter som det å tegne, synge, spille på lutt og cembalo.

Prosperos datter giftet seg med Giovanni Niccolò Doglioni, som var matematiker og kosmograf, forfatter av en rekke ulike traktater, og medlem av Accademia Veneziana – i tillegg altså til å være Fontes senere biograf. Moderata Fonte fulgte med den unge bruden til det nye husholdet, og ble boende der frem til hun selv giftet seg som 27-åring med juristen Filippo de' Zorzi. Ekteskapet skal, ifølge Doglioni, ha vært lykkelig, og som et bevis på det understreker han at ektemannen skal ha gitt henne medgiften tilbake allerede året etter at ekteskapet var inngått, noe som slett ikke var vanlig. Selv om størsteparten av det Fonte skrev ble publisert før hun giftet seg, skal hun som gift likevel ha fortsatt å skrive, spille og synge. Hva angår *Il merito delle donne*, ble boken fullført dagen før hun døde i barsel kun 37 år gammel i 1592, men først publisert i år 1600.

Il merito delle donne er altså en dialog, og som dialog tilhører teksten den filosofiske sjangeren *par excellence*. Om enn kvinner hadde skrevet dialoger før henne, hvorav Tullia d'Aragonas *Dialogo dell'Infinità d'Amore* (1547) nok er den viktigste, var dette en sjanger som hovedsakelig var dominert av menn. Fonte gir seg imidlertid i kast ikke bare med dialogen, men også med en annen mannsdominert sjanger, nemlig ridderromanen.⁸ I Fontes uferdige roman *Floridoro* (1587) utspilles en rekke scener som forespeiler temaer som dukker opp igjen i den senere dialogen, og kvinner tildeles også her en sentral rolle: Prinsesse Biondura har fått en nokså konvensjonell kvinneoppdragelse, men er likevel blitt noe man kunne kalle for en *femme fatale*, mens hennes tvillingsøster, Risamante, er blitt bortført av en trollmann og trent opp i krigskunst som en mann. Til sammen endevender prinsessene det den romerske dikteren Vergil en gang lanserte som eposets grunntema. «Arma virumque cano» («Jeg vil synge om våpen og en mann»). Slik åpner Vergils *Aeneide*. I Fontes *Floridoro*, derimot, er det kvinnene som er handlende subjekter, og de synger og kjemper som menn.

I *Floridoro* får vi også et innblikk i hvorfor forfatteren valgte å publisere under navnet Moderata Fonte fremfor det langt mer passive Modesta Pozzo. I en passasje maler hun et diskret portrett av seg selv: I rekken av skulpturer av venetianske poeter, som ifølge romanen omringer en kilde i Apollon-tempelet i Delphi, beskrives til slutt et portrett av forfatteren selv. I sin enkle beskjedenheter – kvinnen er navnløs, kledd i en hvit kappe og delvis skjult i et skyggefullt hjørne – reflekterer skulpturen forfatterens fornavn, Modesta («beskjeden»). Som Virginia Cox har påpekt, må vi likevel ikke misforstå denne tilsynelatende beskjedenheter.⁹ Det Moderata Fonte faktisk gjør her, er å rydde plass for seg selv i den litterære kanon, om enn med en viss moderasjon. Ingen av de andre nevnte poetene, bortsett fra Fontes litterære forbilde Domenico Venier, blir forøvrig tildelt så stor oppmerksomhet (over hele to *stanza*) som kvinneskulpturen i hjørnet. I dette persongalleriet transformeres med andre ord Modesta til Moderata. Etternavnet hennes, *pozzo*, som betyr brønn, og vekker assosiasjoner til mørkt og stillestående vann, omformes likeledes til en kilde, som jo *fonte* betyr, som springer ut i selve dikterguden Apollons hovedsete.

Det må understrekes at Moderata Fonte også skrev andre tekster, deriblant librettoen til en *cantata* som ble oppført for dogen i Venezia i 1581. I to religiøse skrifter, henholdsvis *La*

8. Moderata Fonte, *Floridoro. A Chivalric Romance*, translated by Julia Kisacky (University of Chicago Press, 2006).

9. Virginia Cox, «Introduction», i Fonte, *The Worth of Women*, s. 5.

Passione di Cristo (1582) og *La Resurrezione di Gesù Cristo* (1592), spiller kvinnene igjen en sentral rolle. I disse fortellingene, eller kanskje snarere meditasjonene, er det Jomfru Maria og Maria Magdalena som er i fokus, det vil si de to kvinnene som sto nærmest Jesus, og Fonte skildrer med stor innlevelse deres sorg, delaktighet, og ikke minst vitne til påskeunderet.

KVINNERS VERD

Moderata Fontes forfatterskap er betydelig, og forfatteren opplevde en viss suksess mens hun levde. Det er likevel den posthume dialogen *Il merito delle donne* som betraktes som hennes litterære testament, og som den amerikanske historikeren Sarah Gwyneth Ross nylig har beskrevet som et profeminstisk hovedverk.¹⁰ Dialogen er omfattende, ja, på mange måter overraskende omfattende, og det er bare kvinner som deltar.

Kvinner hadde vel å merke tidligere deltatt som samtalepartnere i litterære og filosofiske dialoger, noe som Baldassare Castigliones *Il Cortegiano* (1528, *Boken om hoffmannen*) er et strålende eksempel på.¹¹ I *Boken om hoffmannen* diskuteres blant annet kjønnetes omgangsformer, og kvinners aktive deltakelse i samtalen virker åpenbart siviliserende både på innholdet og tonen i debatten. Dette var også et sentralt poeng for den tyske kultursosiologen Nobert Elias og hans analyse av hoffkulturen i det tidligmoderne Europa i klassikeren *Über den Prozeß der Zivilisation* (1939).¹² Hoffkulturen var en viktig drivkraft i sivilisasjonsprosessen, ifølge Elias, og bidro til at gamle omgangsformer der vold var middelet til å løse konflikter, ble transformert til mer fintfølede og finmaskede skikker som var høyst nødvendige for det moderne bysamfunnet. Til tross for kritikken som Elias har fått, er det ikke tvil om at kvinnes nærver og aktive deltakelse spilte en viktig rolle i renessansens hoffkultur, noe Castigliones bok vitner om. *Boken om hoffmannen* ble for øvrig en salgssuksess. Den ble oversatt til en rekke språk og dannet grunnlaget for nye samfunnsdealer, som den engelske *gentleman* og *gentlewoman*.¹³

Kvinner hadde altså opptrådt i dialoger tidligere, om enn det var et forholdsvis sjeldent fenomen. Som regel besto en renessansedialog av en samtale mellom menn, som for eksempel Marsilius Ficinos *De Amore* (1484), som på mange måter var en omskrivning av Platons *Symposium* plassert i en moderne, samtidig kontekst.¹⁴ Menn var dessuten i utgangspunktet forfatterne av disse dialogene. Unntaket er Tullia d'Aragonas allerede nevnte *Dialogo dell'Infinità d'Amore* (1547), som langt på vei ble skrevet som et motsvar til

10. Moderata Fonte er en av de sentrale skikkelsene i Sarah Gwyneth Ross' viktige bok *The Birth of Feminism: Woman as Intellect in Renaissance Italy and England* (Harvard University Press, 2009).

11. Baldassare Castiglione, *Boken om hoffmannen*, oversatt av Erik Ringen og med etterord av Margareth Hagen (Bokvennen, 2012).

12. Nobert Elias, *The civilizing process*, translated by Edmund Jephcott (Blackwell, 1994). David Quint har analysert *Boken om Hoffmannen* i lys av Nobert Elias' teorier. Se David Quint, «Courtier, Prince, Lady: The Design of The Book of the Courtier», i Baldassare Castiglione, *The Book of the Courtier*, oversatt av Charles Singleton og redigert av Daniel Javitch (Norton, 2002), s. 352–365.

13. Peter Bruke, *The Fortunes of the Courtier. The European Reception of Castiglione's Cortegiano* (Penn State Press, 1995).

14. Ficino oversatte for øvrig Platons samtlige tekster til latin for det florentinske akademiet, og ble således en frontfigur i den tidligmoderne nyplatonismen. Se James Hankins, *Plato in the Italian Renaissance*, bd. 1 og 2 (Brill, 1990).

Ficinos *De Amore*. Moderata Fonte, på sin side, er den første forfatteren som lar hele samtalen utspille seg blant kvinner, noe som i seg selv er av stor interesse. Om innholdet bærer preg av det, er noe uvisst. På den ene siden vitner innholdet om at samtalen føres av kvinner, på den andre siden bryter samtalen tema med en rekke antatte forventninger om hva kvinner kunne og burde tale om.

Dialogen går over to dager, og det hele starter med at en gruppe kvinner samles i huset til Leonora i Venezia, blant dem den unge, nygifte Helena, som kommer seilende inn på en gondol, og som de andre ikke har sett siden bryllupet. Det er i alt syv kvinner, i ulike aldre, og venninnenes gjensynsglede er åpenbar stor. Først vandrer de i Leonoras vakre hage, en klassisk *locus amoenus*, hvor en av hennes tanter, en heftig motstander av ekteskapet, en gang oppførte en fontene med en rekke allegoriske skulpturer. Samtalen går derfor raskt over til ekteskapets fordeler og ulemper. Kvinnene blir deretter enige om at dette skal være emnet for konversasjonene deres de påfølgende dagene, og som ordstyrer velger de enken Adriana, et navn som reflekterer det stedet de befinner seg, nemlig en by ved Adriaterhavs-kysten. De resterende seks personene deles så inn i to grupper: Leonora, en ung kvinne som har bestemt seg for aldri å gifte seg igjen, Cornelia, en gift kvinne med et nokså mistroisk syn på ekteskapet, og Corinna, som vanligvis forstås som Fontes *alter ego*, og som nettopp har bestemt seg for å vie sitt liv til studier og litteratur, representerer motstanderne av ekteskapet. Forsvarerne av institusjonen er naturligvis den nygifte Helene, i tillegg til Virginia, en ung og, som navnet tilsier, uskyldig og nokså naiv kvinne, og hennes motvekt, den eldre Lucretia, som til tross for sine bitre erfaringer med ekteskapet ikke vil skuffe de unge.

Som en liten ironi, åpenbart høyst bevisst fra forfatterens side, understrekes det stadig at kvinnene er alene. De er vant til å stjele tid for å være alene sammen, sies det, og som Cornelia på et tidspunkt utbryter: «Gudskjelov for at vi er frie til å gjøre det vi liker, ja, selv å fortelle vitser som får oss alle til å le, uten at noen er her for å kritisere oss.»¹⁵ Men for hvem er de alene? Fontes ironi gikk ikke opp for meg før jeg reflekterte over en episode fra mitt eget liv, på denne siden av årtusenet. En kveld satt jeg på en restaurant med en rekke venner. Samtalen gikk om dette og hint, og latteren satt løs – som den også gjør det i Fontes dialog. Plutselig strenet en kjent kulturmann inn i lokalet og utbrøt, da han passerte bordet vårt: «Men sitter dere alene her da, jenter?»

Samtalen rundt Moderata Fontes bord, skyter imidlertid fart når Virginia på et visst tidspunkt spør sine motstandere følgende: «Hvis det er sant at menn er så ufullkomne som dere sier, hvorfor er det slik at de da har høyere status enn oss i enhver sammenheng?»¹⁶ Den beleste Corinnas påfølgende svar rykker så opp ved roten to av datidens mest dominerende kjønnsideologier. Først avviser hun den aristoteliske påstanden om at menn fra naturens side er skapt til å befale og kvinner til å adlyde. Påstandene stammer fra Aristoteles' *Politikken* og traktaten *Økonomien*, som senere er tilskrevet Aristoteles.¹⁷ Ideene smeltet senere sammen med Galens humorallære, hvor kvinner fremstilles som vellystige og

15. Fonte, *Il merito delle donne*: «Lodato sia Dio, poiché pur possiamo dire delle piacevolezze così per rider tra noi e far ciò che più ne aggrada, che qui non è chi ci noti o chi ci dia la emenda». Engelsk oversettelse, s. 47.

16. Fonte, *Il merito delle donne*: «Se ciò fusse vero - disse allora Verginia - che gli uomini fussero di tanta imperfezione, come voi dite, perché ci sono essi superiori in ogni conto?» Engelsk oversettelse, s. 59.

17. Se fotnote 23, s. 59 i Cox' oversettelse av *Il merito delle donne*. Passasjene som utfordres er fra *Politikken*, 1259b1–4 og 12760a1–30, og *Økonomien*, 1343b30–134418.

irrasjonelle på grunn av kroppens ulike væsker.¹⁸ Corinna avviser imidlertid disse påstandene ved å påpeke det absurde ved dem. Deretter er de teologiske tradisjonene som får svi:

«Menn ble riktignok født før oss», svarte Corinna. «Men snarere enn å bevise deres overlegenhet, vitner det om vår verdighet, fordi de ble skapt av den livløse jorden, slik at vi kunne fødes av levende kjøtt. Men hvilken relevans har det nå at den ene er skapt før den andre?»¹⁹

De to første kapitlene av Første Mosebok inneholder en skapelsesberetning hver. I den første står det: «Og Gud skapte mennesket i sitt bilde, i Guds bilde skapte han det, som mann og kvinne skapte han dem» (1 Mos 1:27). I den andre, som er den Fonte sikter til, står det at Gud skapte Eva fra Adams ribben: «Da lot Herren Gud en dyp søvn komme over mannen. Mens han sov, tok han et ribbein og fylte igjen med kjøtt. Av ribbeinet Herren Gud hadde tatt fra mannen, bygde han en kvinne, og han førte henne til mannen» (1 Mos 2: 2-23). Gjennom hele middelalderen var det først og fremst denne andre skapelsesberetningen som teologene fremholdt når det kom til diskusjonen om kjønnene. Ifølge bibelske og aristoteliske overbevisninger, som dominerte ikke bare middelalderens og renessansens kjønnsdebatter, men også felt som medisin, politikk, teologi og andre områder av kunnskapsuniverset, var kvinnen på det viset underkastet mannen. Underkastelsen var altså både Guds og naturens vilje, noe som åpenbart ble brukt til å legitimere den strenge kontrollen av kvinners adferd.

Ifølge Corinnas krasse tilbakevisning av både teologiske og aristoteliske argumenter, kan ikke svaret på Virginias spørsmål bli noe annet enn at det er tradisjonen som har gitt mennene deres overlegne status. Det er også dette som er Leonoras konklusjon på Corinnas utlegninger:

«Vi snakker ikke stygt om dem [mennene] av sjalusi», svarte Leonora, «men av respekt for sannheten [...] For hvis det er slik at vi er deres underordnede når det gjelder autoritet, men ikke verd [*merito*], er dette et overgrep som er kommet til i verden og som menn over tid gradvis har omgjort til lov og skikk; dette overgrepet har vanen så i den grad forsterket at menn påstår (og faktisk tror) at de har rett.»²⁰

Klarere kan det vel knapt uttrykkes? Leonora bruker sterke uttrykk, som underlegenhet (*inferiorità*) og overgrep (*abuso*) for å uttrykke den avmakten som kjønnshierarkiet skaper. Det virkelig radikale ved utblåsningen hennes er imidlertid at kjønnsforskjellene forklares ved hjelp av kulturelle og sosiologiske faktorer, snarere enn biologiske og teologiske årsaker. Overgrepene er på et bestemt tidspunkt blitt introdusert i verden, og er deretter forsterket av vaner og tradisjoner.

18. Se innledningen til serieredaktørene av bokserien *The Other Voice*, som den engelske oversettelsen av *Il merito delle donne* inngår i: Margaret L. King og Albert Rabil, Jr., «The Other Voice in Early Modern Europe: Introduction to the Series», i *The Worth of Women*, s. vii–xxvi.

19. Fonte, *Il merito delle donne*: «Sono nati inanzi di noi – rispose Corinna – non per dignità loro, ma per dignità nostra; poiché essi nacquero dell'insensata terra perché noi poi nascessimo della viva carne e poi, che rileva quel nascer inanzi?» Engelsk oversettelse, s. 61.

20. Fonte, *Il merito delle donne*: «Noi non diciamo male – replicò Leonora – per invidia, ma per ragion di verità [...] Perciòché, se siamo loro inferiori d'auttorità, ma non di merito, questo è un abuso, che si è messo nel mondo, che poi a lungo andare si hanno fatto lecito ed ordinario; e tanto è posto in consueto, che vogliono e par loro, che sia lor di ragione quel che è di soperchiarìa [...]» Engelsk oversettelse, s. 61.

I et idéhistorisk perspektiv forekommer denne påstanden, som altså er en grunnleggende kritikk av kjønnsessensialistiske hypoteser, ikke bare oppsiktsvekkende tidlig. Slike kultursosiologiske argumenter som Fonte her presenterer, åpner også for endring og aksjon. Argumenter som verifiseres med henvisning til biologi eller til Gud, har makt til å opptre som urokkelige og ufravikelige sannheter. Naturen eller Gud lar seg nemlig ikke så lett manipulere. Kulturelle forhold, derimot, er underlagt menneskers kunnskap og vilje.

MENN, PENGER OG MAKT

Av særlig interesse er den lange diskusjonen om kjærlighet og lyst, hvor Fontes kvinner mer eller mindre gjør direkte narr av den dominerende forestillingen om kvinner som irrasjonelle og vellystige skapninger som må domestiseres og kontrolleres. Hva samtalepartnere i *Il merito delle donne* derimot avslører, er at det er mennene som er sveikefulle og slaver av sin grenseløse sensuelle appetitt.

Et eksempel Fonte fremfører, er hvordan tjenestejenter til stadighet kastes ut i prostitusjon nettopp fordi familiefedre ikke greier å styre sine utenomekteskapelige eskapader. Deres forførelsesstrategier er dessuten gjerne kombinert med vold. På lignende vis diskuteres kvinners klær senere i dialogen, og argumentet er at det ikke så mye er kvinners pynesyke og lettkleddhet som er problemet, som enkelte menns manglende selvkontroll og korrupte sinn (*cattivo animo*). Også i disse tilfellene er det som regel fattigjentene som får lide. Fontes poeng er tydelig, og igjen endevender hun gamle oppfatninger: Fornuften, som modererer lidenskapene, er langt mer fremtredende hos kvinner enn hos menn. Kanskje nettopp det er årsaken til at forfatteren selv valgte seg pseudonymet Moderata fremfor det langt mer passive Modesta?

På samme måte som kvinners deltakelse i litterære dialoger ikke var et helt fremmed fenomen, var heller ikke dette forsvaret av kvinner noe nytt. Moderata Fonte skriver seg inn i en tradisjon som strekker seg tilbake til Castigliones *Boken om hoffmannen*, og også enda lengre. Det ble skrevet en rekke forsvarsskrifter for kvinner i renessansen, eller såkalte *difese delle donne*. Italia var sentrum for størsteparten også av denne bokproduksjonen, og som regel var det menn som forfattet traktatene. Blant de mest kjente er Galeazzo Flavio Capras *Della eccellenza e dignità delle donne* (1525), Vincenzo Maggis *Brieve trattato dell'eccelesia delle donne* (1545), og Luigi Dardanos *La bella e dotta difesa delle donne* (1554).²¹

Som flere har diskutert, var hensikten med disse traktatene ikke så mye å forsvare kvinners frihet, som å vise menns galanteri overfor det «svake» kjønn. I tråd med Giovanni Boccaccios *De mulieribus claris* (*Om berømte kvinner*, 1360) ble heltinner hentet frem fra historien som eksempler på hvor enestående de kunne være, med det underliggende argumentet at de dermed brøt med kvinners sedvanlige lunefulle og irrasjonelle natur. Det fan-

21. Viktige kilder til renessansedebatten om kvinner er Constance Jordan, «Boccaccio's In-Famous Women: Gender and Civic Virtue in *De Claris Mulieribus*,» i Carole Levine og Jeannie Watson (red.), *Ambiguous Realities: Women in the Middle Ages and Renaissance* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990), s. 35 – 50; Pamela Benson, *The Invention of the Renaissance Woman* (Pennsylvania State University Press, 1992), s. 9-13. Se også innledningen av serieredaktørene til bokserien *The Other Voice*, som den engelske oversettelsen av *Il merito delle donne* inngår i: Margaret L. King og Albert Rabil, Jr., «The Other Voice in Early Modern Europe: Introduction to the Series», i *The Worth of Women*, s. vii–xxvi. For litteratur om renessansens *querelle des femmes*, se f.eks. Joan Kelly, «Early Feminist Theory and the *Querelle des Femmes*, 1400–1789,» *Sign* 8, no. 1 (Autumn 1982), s. 4–28.

tes unntak, som for eksempel Henricus Cornelius Agrippas *De nobilitate et praecellentia foemini sexus* (1529) hvor mennenes herredømme over kvinner beskrives som et tyranni. Likevel er det sjelden at samfunnsstrukturene problematiseres i disse *difese*. Generelt sett bør tekstene leses som mannlige humanistiske øvelser hvor forfatterne kappes om å opptre høvisk overfor kvinner, uten at underliggende maktforhold blir utfordret eller drøftet.

Det er her Moderata Fonte kommer inn som et friskt og freidig pust. Disse forsvarsskriftene for kvinner produserte også heftige motsvar, og Fontes dialog er åpenbart trykket som et motsvar til en særlig bitter antifeministisk traktat, nemlig Giuseppe Passis *I donneschi difetti* (*De defekte kvinnene*, 1599). Det virkelig nye med *Il merito delle donne* er at forfatteren kritiserer strukturelle trekk ved samfunnet, det vil si ved tradisjoner og mektige institusjoner som fastholder gamle og undertrykkende kjønnshierarkier.

Virginia Cox, som langt på vei introduserte et moderne publikum for Moderata Fonte, diskuterer i en rik og nyansert artikkel fra 1995 hvordan både Fonte og hennes etterfølger Lucrezia Marinella (1571–1653) utfordret en rekke faktorer ved samtidens Venezia.²² Hva angår Moderata Fonte og *Il merito delle donne*, er det særlig diskusjonene om medgift som opptar Cox, og hun plasserer dialogen i en større sosialhistorisk kontekst ved å nøste sammen noen tråder som knytter an til den sosiale og økonomiske virkeligheten som venetianske kvinner levde under ved slutten av 1500-tallet. Som Cox påpeker, er kvinner som offer for menns økonomiske grådighet et tema som stadig går igjen i Fontes dialog. Vi hører om fedre som snyter døtrene sine for den arven de har rett på, og om brødre som underslår søstrenes del i arveoppgjør, for ikke å snakke om ektemenn som sløser bort medgiften og om sønner som tvinger sine enkemødre til armod.²³ Selv staten er delaktig i denne omfattende konspirasjonen i å frarøve kvinner det som tilkommer dem, ifølge Fonte. På et visst tidspunkt kritiserer Leonora rettsvesenet i Venezia som et system som legitimerer menns tyranni og grådighet:

Hva i alle dager har sorenskrivere, rettssalen og alt dette andre tøyset med oss kvinner å gjøre? Utøves ikke disse stillingene av menn som handler mot våre interesser? Gjør de ikke krav på oss enten vi er dem skyldige eller ikke? Handler de ikke i egen interesse og mot vår? Behandler de oss ikke som fremmede? Utnytter de ikke våre eiendeler?²⁴

Denne koblingen mellom menn, makt og penger som Leonora her påpeker, er altså noe Cox drøfter i sin studie. I løpet av noen få tiår i andre halvdel av 1500-tallet gjennomgikk Italia sosiale og økonomiske endringer som kom til å ha store konsekvenser for kvinner, og da særlig i Venezia. For å holde landeiendommene og familiearven intakt ble det stadig vanligere å la kun ett eller et par av barna gifte seg. Slik sparte man medgift, som til tider kunne være nokså omfattende, samtidig som man sikret at eiendommene ikke ble fordelt og spredt på stadig nye grener av familien.

22. Virginia Cox, «The Single Self: Feminist Thought and the Marriage Market in Early Modern Venice Author(s)», *Renaissance Quarterly*, vol. 48, no. 3 (Autumn, 1995), s. 513–581; s. 519.

23. Cox, «The Single Self», s. 527.

24. Fonte, *Il merito delle donne*: «Che avemo a far vi prego con magistrati, corti di palazzo e tali disviamenti? Or non fanno tutti gli uomini questi uffici contra di noi? Non ci domandano se ben non gli siamo obligate? Non procurano per loro in nostro danno? Non ci trattano da forestieri? Non fannosi proprio il nostro mobile». Engelsk oversettelse, s. 204.

De som særlig fikk merke de begrensede mulighetene til å gifte seg, var kvinner, om enn også menn ble berørt og deklassert. På den ene siden ble det er overskudd av ugifte kvinner i samfunnet, hvorav mange kom til å bli simple tjenere for sine brødre. Som Corinna i Fontes dialog omtaler det, blir disse kvinnene rett og slett begravd levende. På den andre siden fikk man en tilstrømning av unge jenter som ble tvunget til å gå i kloster. *Monacazione forzata* (tvunget klosterløfte) kaltes fenomenet, og det kom til å prege store deler av 1600-tallet. En som var offer for *monacazione forzata* var Arcangela Tarabotti (1604–1652), en fremragende forfatter som åpenbart hadde lest Fonte, og det hun gjorde, var å avdekke det tragiske og brutale ved denne skikken. Ja, ordningen med å sende unge jenter til kloster ble etter hvert også kritisert av kirken selv. På et visst tidspunkt så de geistlige myndighetene seg lei av de overfylte klostrene, og ikke minst av unge nonner fra velstående familier som var ytterst umotiverte for sine spirituelle og kirkelige forpliktelser.

I Fontes dialog er det en rekke antydninger til den prekære situasjonen i Venezia, noe som tyder på at teksten er langt mer enn et litterært svennestykke. Dialogen har klare politiske trekk. Den kommenterer samfunnsstrukturer, og teksten synes på det viset å basere seg på Fontes egne erfaringer og iakttagelser, snarere enn å være en akademisk eller humanistisk øvelse.

USØMMELIGE TEMAER

Første del av *Il merito delle donne* gransker årsakene til ubalansen mellom kjønnene i Italia på 1500-tallet, og som vi har sett, slår Corinna fast at ulikhetene slett ikke skyldtes naturlover, slik man vanligvis hevdet, men samfunnets skikker og tradisjoner. Påstanden er at ulikhetene er kulturelt betinget, noe som gjør dialogen forbausende nyskapende. I andre del skjer det noe like radikalt. Da beveger kvinnene seg over til naturvitenskapelige diskusjoner, noe som avslører ikke bare Fontes politiske, men også vitenskapelige kompetanse.

Overgangen skjer ved at kvinnene på humoristisk vis begynner å diskutere ulike remedier for å helbrede menns fiendtlige innstillinger mot kvinner. Leonora, som vanligvis har vært nokså frempå i sitt forsvar av kvinner, kommenterer at dette er noe som ligger utenfor deres kunnskapsområder, hvorpå den eldre Lucretia kontant tilbakeviser Leonoras innvending: Det ville vært flott dersom kvinner hadde like god medisinsk kjennskap som menn, hevder hun. Da hadde de i mindre grad vært avhengig av dem. Som Meredith Ray nylig har påpekt i sin friske analyse av dialogen, viser diskusjonen som deretter utfolder seg, Fontes kjennskap ikke bare til kanoniske filosofer som Aristoteles og Plinius, men også til samtidens vitenskap og ikke minst til de såkalte hemmelige bøkene – *i libri di segreti*.²⁵ Disse hemmelige bøkene, som besto av medisinske råd og forskrifter, eksperimenter og resepter, var svært populære i renessansen, og de vitnet om det Paula Findlen har skildret som de flytende grensene mellom den gamle aristoteliske, tekstbaserte vitenskapen og den nye kulturens mer utprøvende og empiriske karakter.²⁶ Viktig er det også at disse hemmelige bøkene som regel var skrevet på italiensk. På det viset rettet de seg mot et allment borger-

25. Meredith Ray, *Daughters of Alchemy. Women and Scientific Culture in Early Modern Italy* (Harvard University Press, 2015), s. 84.

26. Paula Findlen, *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy* (University of Chicago Press, 1994).

skap og ikke bare den intellektuelle eliten. Ikke minst gjorde det italienske folkespråket disse tekstene tilgjengelige for kvinner, som vanligvis hadde langt dårligere latinkunnskaper enn menn.

Fontes tilgang til naturvitenskap gikk ikke bare gjennom *i libri di segreti*. Vennskapet med Doglioni, humanisten, matematikeren, kosmografen og hennes senere biograf, var åpenbart også av stor betydning. Gjennom ham hadde hun en kanal til Venezias litterære verden, inkludert Accademia Veneziana, hvor naturvitenskapelige nyvinninger ble heftig diskutert. Diskusjonen i Fontes dialog ledes også den andre dagen av den beleste Corinna, som legger frem ulike hypoteser og betraktninger angående dyr og planter, fugler, fisker, vær- og luftfenomener, vann og jord, og som Ray har påpekt, reflekterer de lange monologene det som rørte seg innenfor de naturvitenskapelige kretsene i Venezia og i Italia på 1500-tallet. Samtidig vitner Corinnas tale om Fontes grundig kjennskap til de tekstlige tradisjonene fra antikken og middelalderen, og som fremdeles dominerte naturvitenskapelige diskusjoner i renessansen.²⁷

Hvorfor finner disse vitenskapelige samtaler sted i dialogen, og hva var Fontes hensikt med dem? Utgangspunktet for samtaler er altså kvinnenes ønske om å finne en medisin som kan kurere misogyni. Mon tro om ikke medisinen ligger i talen selv? Det som skjer i løpet av disse samtaler er nemlig at naturvitenskapene transformeres til et redskap for å fremme pro-feministiske argumenter. I tillegg demonstrerer de vitenskapelige diskusjonene at kvinner er fullt på høyde med menn også innenfor disse kunnskapsfeltene.

Men ikke nok med det: De naturvitenskapelige diskusjonene etterfølges av samtaler om retorikk og jus, grammatikk, politikk, poesi, musikk, malerkunst, skulptur, ja, til og med heraldikk og klær, som vi allerede har sett. Slik foretar kvinnene en vandring gjennom hele renessansens kunnskapsunivers. De sprenger sågar rammene for det tradisjonelle *artes liberales*, det vil si de fagdisiplinene som preget universitetene til langt opp i moderne tid. Hensikten er åpenbart å underbygge den fundamentale rimeligheten i kravet om å bli respektert og likestilt med menn. Som Corinna utbryter mot slutten av dag to: «Kvinner har like stor rett til å tale om disse tingene som menn har, og dersom vi var utdannet riktig fra barnsben av [...] ville vi utkonkurrere deres bragder i en hvilken som helst vitenskap du kan forestille deg».²⁸

Hva som skjer i *Il merito delle donne* er intet mindre enn en omkalfatring av hele skaperverket. Slik Gud ifølge Bibelens skapelsesberetning ga Adam rett til å gi de skapte tingene navn (1 Mos 2: 20), er det i Fontes dialog kvinnene som definerer, eller for å være mer presis, *redefinerer* verden. Samtaler i Leonoras hus iscenesetter kvinners evner og intellektuelle ferdigheter. Kvinnene erobrer subjektsposisjonen så vel som definisjonsmakten. Men vel så viktig er det at det altomfattende kunnskapsuniverset som kvinnene pløyer seg gjennom, transformeres til et våpen for å utligne den grunnleggende ubalansen i verden.

27. Det er imidlertid uklart om Fonte leste gresk og latin. Som Cox har påpekt, kjente hun sannsynligvis til disse teksttradisjonene i oversettelser. Et stort omfang både av klassisk litteratur og naturvitenskap var oversatt og publisert på italiensk i Fontes tid. Andre viktige kilder for de mange naturvitenskapelige referansene hennes kan være de mange encyklopediene som florerte i renessansen, så vel som den samtidige humanistiske lærdomsstradisjonen. Se Cox, fotnote 12, s. 35, i Fonte, *The Worth of Women*.

28. Fonte, *Il merito delle donne*, «[...] si anco perché possiamo ragionarne ancor noi come essi, che se ci fusse insegnato da fanciulle (come già dissi) gli eccederessimo in qual si voglia scienza ed arte che si venisse proposta». Engelsk oversettelse, s. 238.

KONKLUSJON

Dersom Fonte hadde visst at det ennå skulle gå noen hundreår før kvinner fikk tilgang til maktbastioner som universitetene, rettsvesenet og parlamentet, ville hun kanskje aldri hatt krefter til å fullføre dialogen sin. *Il merito delle donne* er usedvanlig rik og velskrevet, og bærer preg av en opplagt optimisme. Samtalene er lekne og lærde på samme tid, og de krydres med en rekke vakre sonetter og canzoner. Humor og alvor, sinne, spøk og sarkasme avløser hverandre i et rivende tempo, og det hele kan fremstå som en typisk *ludus*, det vil si en lek eller et lystspill, som utspiller seg i en avsondret renessansehage.

Samtalene er likevel ikke løsrevet fra livet utenfor murene, snarere tvert imot: Dialogen gir oss et sjeldent utsyn over 1500-tallets politiske, økonomiske, vitenskapelige og litterære verden. Ikke minst gir den lesere i dag en forståelse av hvor uendelig lang kvinners kamp for å bli respektert som likestilte samfunnsborgere har vært. Det mest forunderlige er kanskje hvordan dialogen maner til handling. Det er naturligvis ikke suffragettes protestmarsjer det oppfordres til, noe som ville vært utenkelig for Fonte og hennes samtidige, som i høyeste grad var begrenset av renessansens strenge krav om sosial *decorum*. Likevel er det noe presserende aktuelt over Virginas spørsmål: Hvordan kan menn opp gjennom tidene ha erobret en slik makt over kvinner? Spørsmålet er forbausende i all sin enkelhet, og Corinnas råd drønner gjennom århundrene: Det eneste som kan gjenopprette maktbalansen mellom kjønnene er en gjennomgripende omveltning av rådende vaner og tradisjoner. Så hva med å begynne å ta Moderata Fonte og andre kvinnelige filosofer og forfattere inn på pensumlistene våre?